

Qazaqstan Respublikasy Zaınnama
jáne quqyqtyq aqparat institutyynyń

JARSHYSY

gylymi-quqyqtyq jýrnal №4 (75)-2023

Құрылтайшы және баспагер:

«Қазақстан Республикасының
Заңнама және құқықтық
ақпарат институты» ШЖҚ РМҚ
2006 жылдан бастап шығады
Журналдың материалдары
www.zqai.kz

сайтында орналастырылған
Заң ғылымдары бойынша диссертациялардың
негізгі ғылыми нәтижелерін жариялауға
арналған басылымдар тізіліміне енгізілген
(ҚР БҒМ БҒССҚК 14.02.2022 ж.
№38 бұйрығы)

Редакциялық кеңес құрамы

Сәрпеков Р.Қ. - з.ғ.к., Қазақстанның еңбек
сіңірген қайраткері (Астана, Қазақстан) –
(төраға)

Абайділинов Е.М. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)

Абызов Р.М. – з.ғ.д. (Барнаул, Ресей)

Бельх В.С. – з.ғ.д. (Екатеринбург, Ресей)

Губин Е.П. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)

Мельник Р.С. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)

Моисеев А.А. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)

Муромцев Г.И. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)

Рахметов С.М. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)

Малиновский В.А. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)

Увзила Шапақ – з.ғ.д. (Астана, Қазақстан)

Бас редактор

Дүйсенов Е.А. – з.ғ.к.

Редакциялық алқа құрамы

Азер Алиев – PhD (Киль, Германия)

Байниязова З.С. – з.ғ.к. (Саратов, Ресей)

Жанғарашев Р.М. – LLM (Астана,
Қазақстан)

Ишекков К.А. - з.ғ.д., доцент (Мәскеу, Ресей)

Қазбаева Ә.Ғ. – з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)

Қалиева А.Ө. – (Астана, Қазақстан)

Қаржаубаев С.С. – з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)

Князова А.Ж. – LLM (Астана, Қазақстан)

Құлжабаева Ж.О. – з.ғ.к. (Астана,
Қазақстан)

Мұрзашев Қ.Т. – (Астана, Қазақстан)

Нұрмағамбетов Р.Ғ. – PhD (Челябинск, Ресей)

Примашев Н.М. – з.ғ.к. (Астана,
Қазақстан)

Рахымбердин К.Х. – з.ғ.д. (Өскемен,
Қазақстан)

Салықова Д.Ө. – (Астана, Қазақстан)

Тегізбекова Ж.Ч. – з.ғ.к. (Бишкек,
Қызығызстан)

Редактор – **Қолғубаева Г.Б.**

Беттеуші – **Ақылбаева С.А.**

Тел.: 8 (7172) 26-61-29

Қазақстан Республикасы Ақпарат
және коммуникациялар министрлігі
Ақпарат комитетінің

БАҚ есепке қою туралы куәлігі

№ 17761-Ж 25.06.2019 ж.

(Алғашқы есепке қою кезі

№6592-Ж. 07.09.2005 ж.)

Мекен-жайы: Қазақстан Республикасы,

010000, Астана қ., Жеңіс даңғ., 15А

тел.: 8(7172)26-61-22

www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru

institutzakonodatelstva@gmail.com

Редакция бағанасы.....7

Мемлекет және құқық теориясы

А.И. БИРМАНОВА, Ж.С. ШУКЕНОВА,

Д.К. РУСТЕМБЕКОВА Білім алушылар мен оқытушылардың
корпоративтік мінез-құлқындағы мәдени құқықтар.....13

А.С. АХМЕТОВ Жемқорлық түсінігін зерттеудің кейбір
аспектілері.....21

Д.А. БАКИРОВ, Н.Д. МЫРЗАТАЕВ, Г.А. СТАМКУЛОВА
Қазақстандық құқықтық менталитеттің нормативтік құқықтық
қамтамасыз етілуін жетілдіру мәселелері.....33

Конституциялық және әкімшілік құқық

Қ.Е. ИСМАҒҰЛОВ, Е.Н. КАЛИАКПЕРОВА,

А.К. ЕСКЕНДІРОВ Қылмыстық-процестік преюдициясы
институтының конституцияға сәйкестігі.....43

Р.Г. НҰРМАҒАМБЕТОВ, С.К. УКИН, Н.А. НАЛИЗКО
Цифрлық технологиялармен жасалған құқықтың жаңа
объектілері және олармен құқықтық қатынастардың
құқықтық нәтижелері.....53

Т.В. ЧЕХОВИЧ Құқықтық актілердің оқылу жарам-
дылығын қамтамасыз етудің жеке аспектілері.....61

Азаматтық және азаматтық-процестік құқық

А.А. АМАНГЕЛДІ Интеллектуалдық меншік құқығының
жеке құқық салаларымен өзара байланысы.....70

Ф.Г. ИБРАГИМОВА, Д.Б. РАЗИЕВА, Е.М. АЙТКАЗИН
Білім беру ұйымдарындағы «WELL-BEING» тұжырымдамсы:
корпоративтік мәдениетке енгізудің құқықтық тетіктері.....80

Э.Б. АБЛАЕВА Қазақстан Республикасының мамандан-
дырылған отбасылық соттары.....89

Э.Б. АБЛАЕВА, А.Р. ЕНСЕБАЕВА, С.М. МУХТАРОВА,
С.Б. САУТБАЕВА, М.А. УТАНОВ Қазақстан Республикасы-
ның азаматтық сот ісін жүргізудегі сот медиациясы.....102

Ғ.Б. АХМЕТ, Д.Н. БЕКЕЖАНОВ, Г.К. КОПБАСАРОВА
Климатты қорғау саласын цифрландырудағы құқықтық
реттеу мәселелері.....115

Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс

С.М. РАХМЕТОВ Қылмыстық-құқықтық қатынастарды
реттеу саласындағы нормашығармашылық қызмет.....122

К.Н. ШАКИРОВ, А.А. АРЫН, А.Б. ОТАРБАЕВА,
Г.А. КУАНАЛИЕВА Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сараптама
жасауда сыбайлас жемқорлық көріністерінің тәуекел фактор-
ларын болдырмаудың өзектілігі.....133

Р.Р. ГАЛЯУТДИНОВ (Уфа қ., Ресей) «Қауіп» лауазымдық зорлық-зомбылық қылмыстарын жасау тәсілдері жүйесіндегі психикалық зорлық-зомбылық ретінде (Ресей Федерациясының құқық қолдану практикасы мысалында).....	144
З.Т. АБДУКАРИМОВА, Н.К. АБДРАМАНОВА, М.Б. ҚАЙНАЗАРОВА Қазақстандағы әйелдерге қарсы тұрмыстық зорлық-зомбылықтың криминологиялық сипаттамасы.....	150
Б.Т. АУЕШОВА Қоғамдық қауіпсіздік пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуді іске асыру ретінде «Қауіпсіз қала» жүйесін енгізу.....	158

Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану

Е.М. АБАЙДІЛДАНОВ, Ш.В. ТЛЕПИНА, М.Ж. КУЛИКПАЕВА Білім беруге қол жетімді құқықтық қамтамасыз ету саласындағы мақсатты топтардың халықаралық және отандық деңгейдегі өзара әрекеті.....	165
ВАН ХУНВЭЙ (Харбин қ., Қытай), ЧЖАН ЦЗЮ Шанхай ынтымақтастық ұйымына мүше мемлекеттердің энергетикалық ынтымақтастығының құқықтық аспектілері.....	176
Ж.Б. МҰЗТАУОВ, Ю.А. ГАВРИЛОВА Траншекаралық су объектілері бойынша келісімдер: жай-күйі және даму перспективалары.....	183
А.А. ЕШНАЗАРОВ, Д.Т. АМУРТАЕВА, А.С. ҚУАТОВА Алқабилердің қатысуымен соттардың қызметін салыстырмалы талдау: АҚШ пен Қазақстан мысалында.....	194

Құқықтық мониторинг

Р.Қ. СӘРПЕКОВ Қоғамдық қатынастарды заңнамалық және заңға тәуелді реттеу мәселелері (кейбір теориялық және құқықтық аспектілер).....	203
М.И. ДЯЧУК, А.С. РАМАЗАНОВА Қылмыстық процестегі медиация жанжалдарды реттеудің ерекше тетігі ретінде.....	216

Мемлекеттік тілдегі заңшығармашылық практикасынан

А.К. МАХАМБЕТОВА Заң техникасының кейбір тәсілдері.....	223
---	-----

Жас ғалым мінбері

З.Н. АМАНЖОЛОВА Қазақстан Республикасының бас мемлекеттік санитариялық дәрігерінің төтенше жағдай кезінде шығаратын қаулыларын қабылдау және күшін жоюдың кейбір мәселелері.....	232
М.З. КЕНЖАЛИЕВ Ислам қаржысын құқықтық реттеу: Қазақстан Республикасы, «Астана» халықаралық қаржы орталығы және Ұлыбританияның құқықтық базасын салыстырмалы талдауы.....	241

«Жаршының» архивтегі беттері

Қ.Т. МЫРЗАШЕВ З.Ғ.Д. Л.Т. Жанұзақова мен з.ғ.к. Б.Қ. Нұрғазиновтің «Қазақстан қоғамының тұрақтылығы мен дамуын қамтамасыз етудегі Қазақстан Республикасы Конституциясының рөлі» атты ғылыми жарияланымына оралғанда.....	250
--	-----

ЗҚАИ-ның ғылыми қызметі туралы ақпарат	257
---	-----

Учредитель и издатель:
РГП на ПХВ «Институт законодательства
и правовой информации
Республики Казахстан»
Издается с 2006 года
Все материалы журнала размещаются на
сайте www.zqai.kz
Включен в перечень изданий для публикации
основных научных результатов диссертаций
по юридическим наукам
(Приказ КОКСОН МОН РК №38
от 14.02.2022 г.)

Состав Редакционного совета
Сарпеков Р.К. – к.ю.н., Заслуженный
деятель Казахстана (Астана, Казахстан) –
(председатель)
Абайдельдинов Е.М. – д.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Абызов Р.М. – д.ю.н. (Барнаул, Россия)
Белых В.С. – д.ю.н. (Екатеринбург, Россия)
Губин Е.П. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Мельник Р.С. – д.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Моисеев А.А. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Муромцев Г.И. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Рахметов С.М. – д.ю.н. (Астана, Казахстан)
Малиновский В.А. – д.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Унзила Шапак – д.ю.н. (Астана, Казахстан)

Главный редактор
Дюсенов Е.А. – к.ю.н.

Состав Редакционной коллегии
Азер Алиев – PhD (Киль, Германия)
Байниязова З.С. – к.ю.н. (Саратов, Россия)
Джангарашев Р.М. – LL.M. (Астана,
Казахстан)
Ишеков К.А. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Казбаева А.Г. – к.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Калиева А.У. – (Астана, Казахстан)
Каржаубаев С.С. – к.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Киязова А.Ж. – LL.M. (Астана, Казахстан)
Кулжабаева Ж.О. – к.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Мурзаев К.Т. – (Астана, Казахстан)
Нурмагамбетов Р.Г. – PhD (Челябинск,
Россия)
Примашев Н.М. – к.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Рахимбердин К.Х. – д.ю.н. (Усть-Каменно-
горск, Казахстан)
Салыкова Д.О. – (Астана, Казахстан)
Тегизбекова Ж.Ч. – к.ю.н. (Бишкек,
Кыргызстан)

Редактор – **Колтубаева Г.Б.**
Верстка – **Акылбаева С.А.**
Тел.: 8 (7172) 26-61-29

Свидетельство о постановке
на учет СМИ № 17761-Ж
от 25.06.2019 г. Комитета информации
Министерства информации и
коммуникаций Республики Казахстан
(Первичная постановка на учет №6592-
Ж. 07.09.2005 г.)

Адрес: Республика Казахстан, 010000,
г. Астана, пр. Жеңіс, 15А
тел.: 8 (7172) 26-61-22
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

ВЕСТНИК

Института законодательства и правовой
информации Республики Казахстан

научно-правовой журнал №4 (75)-2023

Колонка редакции9

Теория государства и права

- А.И. БИРМАНОВА, Ж.С. ШУКЕНОВА,
Д.К. РУСТЕМБЕКОВА** Культурные права в корпоративном
поведении обучающихся и преподавателей.....13
- А.С. АХМЕТОВ** Некоторые аспекты изучения понятия
коррупции.....21
- Д.А. БАКИРОВ, Н.Д. МЫРЗАТАЕВ, Г.А. СТАМКУЛОВА**
Вопросы совершенствования нормативно-правового обеспе-
чения казахстанского правового менталитета.....33

Конституционное и административное право

- К.Е. ИСМАГУЛОВ, Е.Н. КАЛИАКПЕРОВА,
А.К. ЕСКЕНДИРОВ** Конституционность института
уголовно-процессуальной преюдиции.....43
- Р.Г. НУРМАГАМБЕТОВ, С.К. УКИН, Н.А. НАЛИЗКО**
Новые объекты права, созданные цифровыми техноло-
гиями, и юридические последствия связанных с ними
правоотношений.....53
- Т.В. ЧЕХОВИЧ** Отдельные аспекты обеспечения чита-
бельности юридических актов.....61

Гражданское и гражданско-процессуальное право

- А.А. АМАНГЕЛЬДЫ** Взаимодействие права интеллекту-
альной собственности с отраслями частного права.....70
- Ф.Г. ИБРАГИМОВА, Д.Б. РАЗИЕВА, Е.М. АЙТКАЗИН**
«WELL-BEING» концепция в организациях образования:
правовые механизмы внедрения в корпоративную
культуру.....80
- Э.Б. АБЛАЕВА** Специализированные семейные суды
Республики Казахстан.....89
- Э.Б. АБЛАЕВА, А.Р. ЕНСЕБАЕВА, С.М. МУХТАРОВА,
С.Б. САУТБАЕВА, М.А. УТАНОВ** Судебная медиация
в гражданском судопроизводстве Республики Казахстан...102
- Г.Б. АХМЕТ, Д.Н. БЕКЕЖАНОВ, Г.К. КОПБАСАРОВА**
Проблемы правового регулирования цифровизации
в области охраны климата.....115

Уголовное право и уголовный процесс

- С.М. РАХМЕТОВ** Нормотворческая деятельность в сфере
регулирования уголовно-правовых отношений.....122

К.Н. ШАКИРОВ, А.А. АРЫН, А.Б. ОТАРБАЕВА, Г.А. КУАНАЛИЕВА Актуальность исключения факторов риска коррупционных проявлений в процессе проведения антикоррупционной экспертизы.....133

Р.Р. ГАЛЯУТДИНОВ (г. Уфа, Россия) «Угроза» как психическое насилие в системе способов совершения должностных насильственных преступлений (на примере правоприменительной практики Российской Федерации).....144

З.Т. АБДУКАРИМОВА, Н.К. АБДРАМАНОВА, М.Б. КАЙНАЗАРОВА Криминологическая характеристика домашнего насилия в отношении женщин Казахстана.....150

Б.Т. АУЕШОВА Внедрение системы «Безопасный город» как реализация обеспечения общественной безопасности и правопорядка.....158

Международное право и сравнительное правоведение

Е.М. АБАЙДЕЛЬДИНОВ, Ш.В. ТЛЕПИНА, М.Ж. КУЛИКПАЕВА Взаимодействие целевых групп на международном и внутригосударственном уровнях в сфере правового обеспечения доступа к образованию.....165

ВАН ХУНВЭЙ (г. Харбин, Китай), ЧЖАН ЦЗЮЮ Правовые аспекты энергетического сотрудничества государств-членов Шанхайской организации сотрудничества.....176

Ж.Б. МУЗТАУОВ, Ю.А. ГАВРИЛОВА Соглашения по трансграничным водным объектам: состояние и перспективы развития.....183

А.А. ЕШНАЗАРОВ, Д.Т. АМУРТАЕВА, А.С. КУАТОВА Сравнительный анализ деятельности судов с участием присяжных заседателей: на примере США и Казахстана....194

Правовой мониторинг

Р.К. САРПЕКОВ Вопросы законодательного и подзаконного регулирования общественных отношений (некоторые теоретико-правовые аспекты).....203

М.И. ДЯЧУК, А.С. РАМАЗАНОВА Медиация в уголовном процессе как особый механизм урегулирования конфликтов.....216

Из практики законотворчества на государственном языке

А.К. МАХАМБЕТОВА Некоторые подходы юридической техники.....223

Трибуна молодого ученого

З.Н. АМАНЖОЛОВА Некоторые вопросы принятия и отмены постановлений главного государственного санитарного врача Республики Казахстан, издаваемых при чрезвычайном положении.....232

М.З. КЕНЖАЛИЕВ Правовое регулирование исламских финансов: сравнительный анализ законодательной базы Республики Казахстан, Международного финансового центра «Астана» и Великобритании.....241

Архивные страницы «Вестника»

К.Т. МУРЗАШЕВ Возвращаясь к научной публикации д.ю.н. Л.Т. Жанузаковой и к.ю.н. Б.К. Нургазинова «Роль Конституции Республики Казахстан в обеспечении стабильности и развитии казахстанского общества».....250

Информация о научной деятельности ИЗПИ257

Founder and publisher:
RSE on the REM «Institute
of Legislation and Legal information
of the Republic of Kazakhstan»
Published since 2006
All journal materials are placed
on the website
www.zqai.kz
Included in the list of publications of basic
scientific results of dissertations on legal
sciences (Order CCES MES RK №38
from 14.02.2022)

Editorial Council members

Sarpekov R.K. – *c.j.s.*, Honored Worker of
Kazakhstan (Astana, Kazakhstan) – (Chairman)
Abaydeldinov E.M. – *d.j.s.* (Astana,
Kazakhstan)
Abyzov R.M. – *d.j.s.* (Barnaul, Russian)
Belih V.S. – *d.j.s.* (Ekaterinburg, Russian)
Gubin E.P. – *d.j.s.* (Moscow, Russian)
Melnik R.S. – *d.j.s.* (Astana, Kazakhstan)
Moiseev A.A. – *d.j.s.* (Moscow, Russian)
Muromcev G.I. – *d.j.s.* (Moscow, Russian)
Rahmetov S.M. – *d.j.s.* (Astana, Kazakhstan)
Malinovski V.A. – *d.j.s.* (Astana, Kazakhstan)
Unzila Shapak – *d.j.s.* (Astana, Kazakhstan)

Chief Editor

Dyussenov Ye.A. – *c.j.s.*

Editorial Board members

Azer Aliyev – *PhD* (Kiel, Germany)
Bainiyazova Z.S. – *c.j.s.* (Saratov, Russian)
Dzhangarashev R.M. – *LLM* (Astana,
Kazakhstan)
Ishekov K.A. – *d.j.s.* (Moscow, Russian)
Kalieva A.U. – (Astana, Kazakhstan)
Kazbayeva A.G. – *c.j.s.* (Astana,
Kazakhstan)
Karzhaubaev S.S. – *c.j.s.* (Astana,
Kazakhstan)
Kiyazova A.Zh. – *LLM* (Astana, Kazakhstan)
Kulzhabayeva Zh.O. – *c.j.s.* (Astana,
Kazakhstan)
Murzashev K.T. – (Astana, Kazakhstan)
Nurmagametov R.G. – *PhD*
(Chelyabinsk, Russian)
Primashev N.M. – *c.j.s.* (Astana, Kazakhstan)
Rakhimberdin K.H. – *d.j.s.* (Ust-Kamenogorsk,
Kazakhstan)
Salykova D.O. – (Astana, Kazakhstan)
Tegizbekova Zh.Ch. – *c.j.s.* (Bishkek,
Kyrgyzstan)

Editor – Koltubaeva G.B.
Layout – Akylbaeva S.A.
Tel.: 8 (7172) 26-61-29

The certificate of registration of mass media
№17761-G from 25.06.2019 from
the Information Committee of the Ministry
of Information and Communications
of the Republic of Kazakhstan
(Number and date of primary registration
№6592-Zh.07.09.2005.)

Address: The Republic of Kazakhstan, 010000,
Astana, Zhenis ave., 15A,
tel.: 8(7172)26-61-22
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Bulletin of Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan

JARSHYSY

scientific and legal journal №4 (75)-2023

Editorial.....11

Theory of State and law

- A.I. BIRMANOVA, ZH.S. SHUKENOVA,
D.K. RUSTEMBEKOVA Cultural rights in the corporate behavior
of students and teachers.....13
A.S. AKHMETOV Some aspects of studying the concept of cor-
ruption.....21
D.A. BAKIROV, N.D. MYRZATAEV, G.A. STAMKULOVA
Issues of improving normative and legal support of the
kazakhstani legal mentality.....33

Constitutional and Administrative Law

- K.E. ISMAGULOV, E.N. KALIAKPEROVA,
A.K. ESKENDIROV Constitutionality of the institution of
criminal procedural prejudice.....43
R.G. NURMAGAMBETOV, S.K. UKIN, N.A. NALIZKO
New objects of law created by digital technologies and legal
consequences of legal relations with them.....53
T.V. CHEKHOVYCH Some aspects for ensuring readability
of legal acts.....61

Civil and Civil Procedure Law

- A. AMANGELDY Interaction of intellectual property law with
certain branches of public law.....70
F.G. IBRAGIMOVA, D.B. RAZIEVA, Y.M. AYTKAZIN
«WELL-BEING» concept in educational organizations: legal
mechanisms of implementation in corporate culture.....80
E.B. ABLAEVA Specialized family courts Republic
of Kazakhstan.....89
E.B. ABLAEVA, A.R. ENSEBAYEVA, S.M.
MUKHTAROVA, S.B. SAUTBAYEVA, M.A. UTANOV Judicial
mediation in civil proceedings Republic of Kazakhstan.....102
G.B. AKHMET, D.N. BEKEZHANOV,
G.K. KOPBASSAROVA Problems of legal regulation
of digitalization in the field of climate protection.....115

Criminal law and Criminal procedure

- S.M. RAKHMETOV Normative activity in the field
of regulation of criminal law relations.....122
K.N. SHAKIROV, A.A. ARYN, A.B. OTARBAYEVA, G.A.
KUANALIYEVA The relevance of exclusion of the risk factors
of corruption manifestations in the process of carrying out the
anti-corruption examination.....133
R.R. GALYAUTDINOV (Ufa, Russia) "Threat" as mental
violence in the system of ways of committing official violent
crimes (on the example of law enforcement practice of the
Russian Federation).....144

Z.T. ABDUKARIMOVA, N.K. ABDRAMANOVA, M.B. KAINAZAROVA Criminological description of domestic violence against women of Kazakhstan.....	150
B.T. AUYESHOVA Implementation of the "Safe city" system: how the implementation of ensuring public safety and law order.....	158

International law and Comparative law

Y.M. ABAIDELDINOV, S.V. TLEPINA, M.ZH. KULIKPAYEVA Interaction of target groups at the international and domestic level in the field of legal support of access to education.....	165
WANG HONGWEI (Harbin, China), ZHANG JU Legal aspects of energy cooperation of the SHanghai cooperation organization member states.....	176
Zh.B. MUZTAUOV, J.A. GAVRILOVA Agreements on transboundary water bodies: state and prospects of development.....	183
A.A. YESHNAZAROV, D.T. AMURTAYEVA, A.S. KUATOVA Comparative analysis of the activity of courts with the participation of jurors: on the example of the USA and Kazakhstan.....	194

Legal monitoring

R.K. SARPEKOV Issues of legislative and subordinate regulation of public relations (some theoretical and legal aspects).....	203
M.I. DIACHUK, A.S. RAMAZANOVA Mediation in criminal proceedings as a special mechanism for conflict resolution.....	216

From the lawmaking practice in the official language

A.K. MAKHAMBETOVA Certain approaches of legal technique.....	223
--	-----

Young researchers' tribune

Z.N. AMANZHLOVA Some problems of adoption and cancellation of resolutions of the chief state sanitary doctor of the Republic of Kazakhstan issued in case of emergency.....	232
M.Z. KENZHALIEV Legal regulation of the islamic finance: comparative analysis of the legal framework of the Republic of Kazakhstan, «Astana» International financial centre and United Kingdom.....	241

The archive pages of the «Bulletin»

K.T. MURZASHEV Returning to the scientific publication of doctor of law L.T. Zhanuzakov and candidate of law B.K. Nurgazinov «The role of the Constitution of the Republic of Kazakhstan in ensuring stability and development of kazakhstani society».....	250
---	-----

Information about the scientific activities of ILLI RK.....	257
--	------------

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕНТАЛИТЕТТІҢ НОРМАТИВТІК ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТІЛУІН ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бәкіров Дархан Әбдіманапұлы¹

«Туран» Университетінің «Құқықтану және халықаралық құқық» кафедрасының докторанты, Алматы, Қазақстан Республикасы; e-mail: dbakirov@mail.ru

Мырзатаев Нұрмұхамед Дәулеткелдіұлы

ҚазҰУ Азаматтық, азаматтық іс жүргізу және еңбек құқығы кафедрасының аға оқытушысы, PhD, Алматы, Қазақстан Республикасы; e-mail: mихametnur@mail.ru

Стамқұлова Гүльнар Абдесовна

Заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан инновациялық және телекоммуникациялық жүйелер университетінің қауымдастырылған профессоры, Алматы, Қазақстан Республикасы; e-mail: g.stamkulovaga@mail.ru

Аннотация. Құқықтық жүйе үшін барлық элементтердің тиімді қызмет етуі өте маңызды. Құқықтық жүйе – бұл белгілі бір мақсатқа қол жеткізуге бағытталған жүйенің ең күрделі нысаны және жұмыс істеу процесінде өзін-өзі құрылымды өзгертуге қабілетті жүйе болып табылады. Мақала қазақстандық қоғамдағы құқықтық менталитет және оның нормативтік құқықтық қамтамасыз етілуі мәселелерін зерттеуге арналған. Мақалада құқықтық менталитеттің ұғымы, оның Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамамен ара қатынасы, өзара әсері қарастырылды. Жалпы құқықтық менталитеттің нормативтік құқықтық қамтамасыз етілуін зерттеудің қажеттілігі қазақстандық қоғамдағы құқықтық мәдениет, құқықтық сананы жаңа деңгейге көтеруге әсерін тигізетіндігімен негізделеді. Құқықтық мәдениет және құқықтық сананы қалыптастыру тұлға мен қоғамның менталдық ерекшеліктерін есепке алмай мүмкін емес. Кез келген қоғамның сипаты оның мүшелерінің құқықтық санасы мен мәдениетінің деңгейімен айқындалады. Құқық тасымалдаушының менталитеті және менталдық ерекшеліктері белгілі бір қоғамда қабылданған стереотиптер мен архетиптер негізінде қалыптасады. Құқықтық менталитетті зерделеу және оны түсінуді жаңа деңгейге көтеру, тұтастай қоғам және тұлғаның құқыққа деген оң қарым қатынасын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Осыған орай, құқықтық сана, құқықтық мәдениет және құқықтық менталитет мәселелері қоғамдағы азаматтардың менталдық ерекшеліктерін, олардың ортақ қалыптасқан құндылықтар жүйесін ескере отырып, кешенді түрде қарастырылуы қажет. Бұл ұлттық құқықтық ғылымның маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Зерттеу нәтижесі ұлттық құқықтық жүйесінің қазіргі жағдайын талдау, құқықтық менталитет, құқықтық мәдениет және құқықтық сананы бүгінгі тұрғыдан дамыту, терең түсіну бағыттары мен шараларын әзірлеу болып табылады.

Түйін сөздер: құқықтық мәдениет, құқықтық сана, құқықтық менталитет, құқықтық реттеу, құқықтық жүйе.

ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ КАЗАХСТАНСКОГО ПРАВОВОГО МЕНТАЛИТЕТА

Бакиров Дархан Абдиманопович*

Докторант кафедры «Юриспруденции и международное право» Университета «Туран», Алматы, Республика Казахстан; e-mail: dbakirov@mail.ru

¹ Хат-хабарларға арналған автор

Мырзатаев Нурмухамед Даулеткелдиевич

PhD, старший преподаватель кафедры гражданского, гражданского процессуального и трудового права КазНУ, Алматы, Республика Казахстан; e-mail: muxametnur@mail.ru

Стамкулова Гульнар Абдезовна

Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор Казахского университета инновационных и телекоммуникационных систем, Алматы, Республика Казахстан; e-mail: g.stamkulovaga@mail.ru

Аннотация. Эффективное функционирование всех элементов имеет важное значение для правовой системы. Правовая система представляет собой наиболее сложную форму системы, направленную на достижение определенной цели, и представляет собой систему, способную изменять собственную структуру в процессе деятельности. Статья посвящена изучению правовой ментальности и его нормативно-правового обеспечения в казахстанском обществе. В статье рассматривается понятие правового ментальности, его связь, взаимовлияние с действующим законодательством Республики Казахстан. Необходимость изучения нормативно-правового обеспечения правового ментальности обусловлена тем, что оно оказывает существенное влияние на повышения уровня правовой культуры и правосознания на новый уровень в казахстанском обществе. Формирование правовой культуры и правосознания невозможно без учета ментальных особенностей личности и общества. Особенности любого общества определяется уровнем правосознания и культуры его членов. Ментальность и ментальные характеристики правоносителя формируются на основе стереотипов и архетипов, принятых в данном конкретном обществе. Изучение правового ментальности и повышение его понимания на новый уровень позволит сформировать положительное отношение общества и личности к праву в целом. В этой связи, вопросы правосознания, правовой культуры и правового ментальности следует рассматривать комплексно, с учетом ментальных особенностей граждан в обществе, их общей системы ценностей. Это является одним из важных направлений национальной юридической науки. Результатом исследования является анализ современного состояния национальной правовой системы, развитие, разработка направлений и мероприятий по углубленному осмыслению правового ментальности, правовой культуры и правосознания с сегодняшней точки зрения.

Ключевые слова: правовой ментальность, правовая культура, правосознание, правовое регулирование, правовая система.

ISSUES OF IMPROVING NORMATIVE AND LEGAL SUPPORT OF THE KAZAKHSTANI LEGAL MENTALITY

Bakirov Darkhan Abdimanapovich*

Doctoral student of the department "Jurisprudence and International Law" of the University "Turan", Almaty, Republic of Kazakhstan; e-mail: dbakirov@mail.ru

Myrzataev Nyrmuhammed Dauletkeldievich

PhD, senior lecturer of Department of Civil, Civil Procedural and Labor Law KazNU, Almaty, Republic of Kazakhstan; e-mail: muxametnur@mail.ru

Stamkulova Gulnar Abdezovna

Candidate of legal sciences, Associate Professor of the Kazakhstani University of Innovation and Telecommunication Systems, Almaty, Republic of Kazakhstan; e-mail: g.stamkulovaga@mail.ru

Abstract. Effective functioning of all elements is important for the legal system. The legal system is the most complex form of a system aimed at achieving a specific goal, and is a system capable of changing its own structure in the course of activity. The article is devoted to the study of the legal mentality and its regulatory and legal support in the Kazakhstani society. The article

explores the concept of legal mentality, its connection, interaction with the current Kazakhstani legislation. Generally, necessity of studying normative-legal support of legal mentality help raise the level of legal culture and legal awareness in the Kazakhstani society to a new level. The formation of legal culture and legal consciousness is impossible without taking into account the mental characteristics of the individual and society. Features of any society is determined by the level of legal consciousness and culture of its members. The mentality and mental characteristics of the legal bearer are formed on the basis of stereotypes and archetypes accepted in this particular society. Studying the legal mentality and raising its understanding to a new level will help form a positive attitude of society and the individual towards law in general. At the same time, the issues of legal awareness, legal culture and legal mentality should be considered comprehensively, taking into account the mental characteristics of citizens in society and their general value system. This is one of the important directions of national legal science. The result of the study is the analysis of the current state of the national legal system, the development of legal mentality, legal consciousness and legal culture from today's point of view, the development of directions and measures for deep understanding.

Keywords: legal mentality, legal consciousness, legal culture, legal regulation, legal system.

DOI: 10.52026/27885291_2023_75_4_33

Кіріспе

Қазіргі уақытта мемлекет және қоғам алдында туындайтын мәселелер оларды шешудің тың идеялары мен жолдарын табуды қажет етеді. Қазақстан мемлекеті алдында заң үстемдік ететін азаматтылық сезімі жоғары қоғам құру міндеті тұр. Бұл мәселемен мемлекет 1991 жылы тәуелсіздік алғалы бері айналысып келеді. Ол ең алдымен азаматтардың құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетін арттыруды талап етеді. Себебі, азаматтардың рухани құндылықтары, құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасының құлдырауы мемлекет және қоғам үшін орасан зор кесірін тигізеді.

Жалпы, қоғамдағы құқықтық сананың жағдайына қарап, белгілі бір мемлекеттің қалыптасу немесе даму деңгейі туралы қорытынды жасауға болады. Құқықтық ережелерді жүзеге асырудың тиімділігі азаматтардың құқықтық санасының деңгейіне тікелей байланысты. Осыған орай, құқықтық сана мәселелеріне арналған замануи ғылыми зерттеулер мен сарапшылық талдаулардың көбеюі кездейсоқтық емес.

Қазақстанның жаңа тарихында, яғни, тәуелсіздіктің отыз жылдық кезеңінде еліміздің құқықтық жүйесінің ірге тасы қаланды, нормативтік құқықтық базасы жасақталды. Атап айтсақ, құқықтық мәдениет және құқықтық сананың құрылымдық базасы жасалынып, іргелі теориялық құқықтық зерттеулер жүргізілді. Дегенмен, құқықтық сана, құқықтық мәдениетті сапалы дамыту үздіксіз, тұрақты түрде жүргізілуі тиіс. Ешбір жағдайда, мемлекет бұл мәселені өзіндік ағымға жіберіп қоймауы керек.

Құқықтық мемлекеттің қалыптасуы жағдайында азаматтардың құқықтық мәдениетін арттыру үшін, ең алдымен, осы мәселені құқықтық реттеудегі тарихи тәжірибені талдау, әлеуметтік әдістерді, қоғамдық көңіл-күй, құқыққа деген ұлттық қарым қатынас негізінде жатқан және соның нәтижесінде құқықтық мінез-құлықты анықтайтын құқықтық менталитетті зерделеу маңызды.

Отандық құқықтық ғылымда және тәжірибеде құқықтық менталитет термині мен ұғымы жана дүние. Бұл феноменді зерделеу қазақстандық қоғамда қалыптасқан құқықтық шынайылықта құқықтық мәдениет және құқықтық сананың қалыптасуын, ерекшеліктері мен заңдылықтарын терең түсінуге, сол арқылы оларды жаңа деңгейге арттыруға, жалпы құқыққа деген қоғамдағы көзқарасты жаңа менталды деңгейге көтеруде тың ұстанымдар мен идеялар әзірлеуге мүмкіндіктер жасайды.

Еліміздің қоғамдық-құқықтық санасында орын алып жатқан өзгерістер қазақстандық құқықтық кеңістікте замануи құқықтық менталитеттің қалыптасу белгілерін білдіреді. Мұның барлығы, әрине, құқықтық мәдениет және құқықтық сананы қайта қарауды, оны құқықтық менталитет призмасы арқылы дамыту қажеттілігін көрсетеді.

Менталитет мәселесін түсіну үшін қоғамдық ғылым салаларында замануи қазақстандық қоғамның ерекшеліктерін зерделеуге бет бұрған зерттеулер жасалынып жатыр. Уйреншікті құндылықтардың, ойлау және мінез-құлық стереотиптерінің өзгеруі, болып жатқан процестердің мәні мен мазмұның жылдам түсіну қажеттілігі азамат-

тардың құқықтық распен қарауға және шынайылыққа және бағалауға мәжбүр құқыққа жаңа көзқарасты етеді.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Мақаланы дайындау барысында Қазақстан Республикасы ұлттық нормативтік құқықтық актілері мен нормативтік құжаттары, сондай-ақ бұқаралық ақпарат құралдарының көздері талданды. Сонымен қатар, ресми-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық, құқықтық модельдеу әдісі, құқықтық нормаларды түсіндіру әдісі қолданылды.

Талқылау

Қазіргі уақытта, адамдардың көпшілік бөлігі құқықтың мәні мен анықтамасын білмей, оны түсінуге қызықпай құқықтық ортада, құқықтық тілде, құқықтық санада туып, тәрбиеленіп, өмір сүреді. Құқықтық мәдениетті, құқықтық сананы қалыптастыру мен түсінудің басты кілті – құқықтық менталитетті және құқыққа деген дәстүрлі қарым қатынастың ерекшелігін зерделеу болып табылады [1, 25-б.].

Менталитет – тұлғаның немесе тұтастай халықтың мінез-құлқында, өмірінде және жүріс тұрысында көрініс алатын және олардың мәдениетімен, тілімен, дінімен, тәрбиесімен, әлеуметтік қарым-қатынасымен шартталған сананың аз өзгеретін тұрақты құрылымы [2]. Құқықтық менталитет тұлғаның немесе қоғамның құқықтық шынайылыққа қарым қатынасын көрсетеді және құқықтық шындықты және тәжірибені қабылдаудың, бағалаудың, түсінудің тиісті әдісін білдіреді.

Құқықтық менталитет – белгілі бір әлеуметтік немесе ұлттық-этникалық қауымдасстықтың құқық және құқықтық шынайылыққа қарым-қатынасын көрсететін тарихи қалыптасқан дүниетанымдық идеялардың жүйесі. Құқықтық сана, құқықтық мәдениет және құқықтық менталитеттің өзара тиімді әрекеттесуі жағдайында ғана толыққанды құқықтық санасы жоғары тұлғаны қалыптастыру туралы айтуға болады.

Құқықтық менталитетті зерттеу және оны қалыптастырудың тұжырымды әдіс және тәсілдерін әзірлеу, біздің ойымызша, көпұлтты қазақстандық қоғамның дәстүрі, әдет-ғұрыптары, құндылықтары мен мәдениетін ескере отырып, ұлттық құқықтық жүйедегі оның орнын анықтау арқылы жүзеге асырылуы қажет.

Тұлғаның құқықтық өмірін реттейтін әдет-ғұрып, салт-дәстүр, құндылықтар,

әртүрлі тарихи қалыптасқан әлеуметтік-психологиялық мазмұндар құқықтық менталитеттің әрекет ету саласында қалыптасқан реттеушілер болып табылады. Бұл құбылыстардың барлығының өмір сүруінің ұтымды түсіндірмелері бар және олардың көпшілігі құқықтық нормаларда заңдастырылған. Бірақ менталитет саласының мазмұны негізінен адамның белгілі бір мәдени әлемге ену процесінде бейсаналық түрде игерілетін білімдер болып табылады [3, 109-б.].

Л.П. Карсавин менталитетті «адамның рухани өмірін, оның ішінде әрқашан ұғына бермейтін, бірақ мінез-құлық нысанында өзін көрсететін санадан тыс рефлексстерді қосады. Әрбір ұжымда және оған жататын әрбір жеке тұлғада қазіргі терминологияны қолданатын болсақ, сол жүйе құндылықтары мен «психикалық әдеттер» олардың әлеуметтік тәжірибесі мен күнделікті өмірін үлгі ететін және «жалпы бірлікті» құрайтын, олардың уақытының, дәуірінің ерекшеліктерін анықтайтын оның жалпы бейнесі бар құбылыс» деп сипаттайды [4, 37-б.].

Сонымен бірге, ресейлік ғалым Р.С. Байниязов орыс халқының жалпы адамзаттық құқықтық құндылықтарды қабылдауының жеткіліксіздігі туралы айтады, бұл олардың санасының иррационалдылығының салдары әсерінен болып табылады. Оның ойынша «Орыс менталитеті қоғамның құқықтық мәдениетінің құндылықтарын жеткілікті түрде қабылдамайды, ол құқықтық мәдениеттен, адам құқықтары, жеке тұлғаның құқықтық автономиясы сияқты жалпы адамзаттық құндылықтары мен қағидаларынан алшақтайды. Бұл әлеуметтік-құқықтық құндылықтардың ресейлік менталитет үшін дәстүрлі болмауы себебінен орын алады. Олар орыс санасына «жаттығымен» және ақылға сыйымсыз болуымен түсіндіріледі» [5, 39-б.]. Дегенмен, осы уақытқа дейін адамдардың құқықтық мінез-құлқына рухани мәдениеттің әсерін анықтаудың әмбебап шешімдері жоқ екендігін айт өткен әділетті болады.

Қоғамдық санадан ерекшелігі менталдық адамдардың дәстүрлі іргелі көзқарастарының жиынтығы ретінде әрекет етеді. Яғни, мәселе мазмұнда емес, жеке тұлғалардың ойлау образында, басқаша айтқанда, нені ойлайтынында емес, қалай жасайтынында, қоршаған ортаны қалай қабылдап, әрекет ететінінде. Менталитет қоғамдық сананың массасының азғантай бөлігін құрай отырып, бағалау тәсілдерінің жиынтығы, өзінің табиғи және әлеуметтік ортасын сезіну, қоғамдық сананың фундаменті ретінде маңызды [6, 221-б.].

Менталитет бұл көптеген әлеуметтік-мәдени факторлардың әсерінен адамдардың күнделікті іс-әрекетінің барысында тарихи қалыптасқан әлеуметтік субъектілердің мінез-құлқының мен санасының тұрақты стереотиптерінің жиынтығы. Менталитеттің ерекшелігі күнделікті тіршілікте автоматизмге дейін жеткізілген әдеттерді қалыптастыру. Бұл әдеттер, ойлауды және түсіндіруді қажет етпейді. Менталдық символ және мәтіндерде көрініс табатын шоғырландырылған ойды ғана емес, сонымен бірге, дүниетанымның бейнеленбеген тәсілдерін қамтиды [6, 221-б.].

Қоғамның рухани дүниесінің құқықтық саласы құқықтық менталитетпен органикалық түрде толықтырылады. Құқықтық менталитет осы құқықтық саланың ішінде, оның негізгі, іргелі және жүйе құраушы бастамасы болып табылады.

Құқықтық менталитеттің қалыптасуына әр түрлі әлеуметтік нормалар, адамдардың мінез-құлқын реттейтін қағидалар, заңдардың мазмұны өз әсерін тигізеді. Сол себептен, құқықтық менталитеттің дұрыс нормативтік құқықтық қамтамасыз етілуі, оны тиімді қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Құқықтық мәдениет және құқықтық сананың деңгейі белгілі бір дәрежеде қоғамдағы құқықтық менталитетке әсерін тигізеді және оған тәуелді болады. Осы орайда, құқықтық мәдениетті және құқықтық сананы қалыптастыру мен дамыту құқық тасымалдаушыларының менталитетін, тұтастай менталдық деңгейін сапалы түрде жаңғыртпай мүмкін емес.

Әлемдегі дамыған елдердегі құқықтық мәдениет, тұтастай құқықтық менталитет туралы айта кеткен жөн. Мысалы, отыз жыл шамасында үшінші елдер қатарынан бірінші елдер қатар елдеріне өткен Сингапурды атап өтуге болады. Бұл мемлекеттің дамыған елдер қатар қосылуында сөзсіз құқықтық жүйені де жаңғыртуы да орасан зор рөл атқарды. Заңдар мен құқықтық жүйенің даму жолы көп жағдайда, қоғамдағы заңдардың ойнайтын рөліне тәуелді болады. Заңдарға деген көзқарас біршама бөлігінде 1959-1990 жылдар аралығында Сингапурдың премьер-министрі болған заңгер Ли Куанмен қалыптастырылды. Сингапурлық тұрғының басты ерекшелігі ол қоғам мүддесін жеке адам мүддесінен жоғары қоятын дәстүрлі азиялық құндылықтар жүйесінен туындайды. Ең бастысы, Сингапурлық құқықтық жүйе ұлттық әдет-ғұрыптары мен құндылықтарға сәйкес келмейтін батыстық

шектеулер мен ағылшын нормаларынан арылды [7]. Сингапурлық құқықтық жүйенің даму үрдісі мен өзіндік ерекшеліктері бұл елдегі құқықтық жүйенің, оның маңызды элементтері құқықтық сана және құқықтық мәдениет, жалпы құқықтық менталитеттің тиімді жетілгендігі туралы айтуға болады. Бастысы, азиялық және кеңестік құқықтық дәстүрлердің біздің қоғамдағы тұтастай ұрпақтардың санасы өзінің елеулі әсерін қалдыруына қарамастан, мемлекет тарапынан құқық үстемділігі мен заңның билігін қалыптастыруға бағытталған жүйелі жұмыс азаматтардың құқықтық менталитетін оң бағытта жетілдіруге мүмкіндік беретініне тағы бір дәлел екендігін көре аламыз.

АҚШ-тағы құқықтық мәдениет пен азаматтық тәрбиенің тарихы американдық негізін қалаушылар: Джордж Вашингтон, Джон Адамс, Джеймс Мэдисон, Томас Джефферсон, Джордж Мунро, Бенджамин Франклин, Александр Гамильтон, Томас Пэйн есімдерімен тығыз байланысты. Олардың барлығы өз елінің гүлденуі тек бір ғана шартпен – азаматтары дұрыс тәрбиеленген жағдайда ғана болатынына сенді.

Американдық азаматтық білім беру өзінің табыстылығын азаматтық белсенділікпен, патриотизммен ұлттық бірегейлікті қалыптастыруда көрсетті, мұны 1835 жылы Алексис де Токвиль өзінің «Америкадағы демократия» еңбегінде атап өткен, американдықтардың демократияға деген адалдығын жоғары бағалады. Оған американдық азаматтардың саяси жүйеге енуі, әсіресе әртүрлі бірлестіктерге мүше болуы ерекше әсер қалдырды. Алексис де Токвильді американдықтардың Отанға деген сүйіспеншілігі де қызықтырды, ол оны парасатты патриотизм деп атады [8, 342-б.]. Осы тұрғыда американдық тәжірибені біздің елімізде азаматтық және құқықтық білім беру жүйесін қалыптастыруда тереңірек зерделеу қажет деп пайымдаймыз. Сөзсіз, азаматтық және патриоттық сана сезімді тәрбиелеу азаматтардың құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасын қалыптастыруда оң әсерін тигізеді.

Құқықтық менталитетті нормативтік қамтамасыз етілуін жетілдіру мәселесін қарастырған кезде кейбір батыстық тұжырымдамалары мен әдіснамасын атап өткен жөн. Құқықтық сананың дамуын өлшеудің теориялық базасы болып табылатын американдық ғалым Л. Колбергтің моральдық даму тұжырымдамасы қызықты. Ол үш деңгейден тұратын моральдық дамудың алты кезеңін бөліп қарастырды. 1-деңгейде нор-

малар, құқықтық ережелер адамдар үшін сыртқы, жат және жазалану үрейі негізінде оларды сақтайды, 2-деңгейде адамдар ережелерді сақтауды, қоғамда қабылданған стереотиптерге сәйкес келуді қалайды, сенім, құрмет және лоялдылық қатынастарына ұмтылады, 3-деңгейді ересектердің аз бөлігі және 20 жастан асқанда ғана жетеді. Тек осы деңгейде жоғарғы алтыншы кезеңде ғана заңдар мен ережелерді сақтау қажеттілігі ішкі этикалық қағидалармен – ар ожданмен анықталады. Осыған орай, жоғарғы этикалық қағидаларды сақтау моральдық дамудың ен жетілген кезеңі болып табылады. Заң әділділік және теңдік қағидаларына қайшы келген жағдайда ғана, адам заңдарға емес, қағидаларға сәйкес іс әрекет жасауға құқылы [9].

Аталған деңгейлер мен кезеңдерді құқықтық менталитетке қатысты келесідей нақтылауға болады. Бірінші деңгейде заңдар қылмыстылықтан сақтайды, азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етеді деп тұжырымдайтындар орналасады; екінші деңгейде заңдар қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етеді, оны анархияны болдырмау үшін сақтау керек, заң әділетсіз болса да оны конституциялық жолмен күшін жойғанға дейін сақтау керек деп есептейтіндер орналасады. Үшінші деңгей ол заңшығарушылық деңгей. Ол деңгейге жеткендер әлеуметтік тәртіп құндылықтары мен жалпы адамзаттық этика, нақты заңдар мен әділеттілік қағидалары арасындағы айырмашылықты сезінеді [9]. Сонымен бірге, мағлұматтарды жинау және нәтижелерді өңдеу сипаты бойынша Колбергтің әдіснаманы тән моральдық міндеттерді шешудің талдауынан ерекшеленетін Тапп әдіснамасын айтуға болады, ол әлеуметтік-психологиялыққа жатады. Тапп қалыптасқан жағдайда әлеуметтік психологиялық бағыт неғұрлым перспективті екенін атап көрсетті [10].

2020 жылы құқықтық мәдениетті өлшеу жөнінде Академик Ә.Қуатбеков атындағы Халықтар достығы университетінің әр түрлі мамандықтар мен курстағы 486 студентінен сауалнама әдісі арқылы сұхбат алынды. Сауалнама нәтижесінде, сұралғандардың 43,3% құқықтық мәдениетті өмірлік қажет, респонденттердің 35,1% тәжірибе үшін өте қажет деп жауап берген. Алайда, студенттердің 20,7% қазіргі өмірде құқықтық мәдениет аз көмектеседі деп есептейді [11]. Бұдан көріп отырғанымыздай, әрбір бесінші студент құқықтық нигилизмнің бар екендігін көрсетті. Сонымен бірге, респонденттерге құқықтың қоғам өміріндегі басты функ-

циялары туралы ойларын білуге қатысты сұрақ қойылды. Олардың үштен бірі құқық адамдардың жүріс тұрысын реттейді (29,8%), 21,5% экономикалық қатынастарды реттейді, 19,2% құқық жалпыадами құндылықтарды құрайды, 14,8% «көкжиекті кеңейтеді» және 14,7% қоғамның саяси құрылымын бекітеді деп жауап берген. Құқық студенттерге қоғамның барлық саласында жеке тұлғалардың жүріс тұрысын реттейтін басты механизм, және де жалпыадами құндылықтарды қалыптастырудың қайнар көздерінің бірі болып табылады [11]. Бұдан, студенттерде құқықтың реттеушілік және қорғаушылық функцияларының маңыздылығын жалпы түсінушілігі мен сезінушілігі бар екендігі туралы қорытынды жасауға болады.

Елімізде жүргізілген сауалнамаға сәйкес, респонденттердің 23,6% пайызы әйелдерді күштеп алып қашу құбылысын оң немесе бейтарап бағалайды. Ал қазақстандықтардың 54% пайызы ғана егерде қызды оның келісімінсіз алып қашса, ол кетуі керек және құқық қорғау органдарына жүгінуі тиіс деп есептейді. Респонденттердің 11,7% пайызы ол қалуы керек және алып қашқан адамға тұрмысқа шығуы керек деп есептейді. 18,4% қазақстандықтар ол кетуі керек және құқық қорғау органдарына хабарламауы тиіс деп есептейді [12].

Біздің ойымызша, құқықтық менталитеттің нормативтік құқықтық қамтамасыз етілуі адамдарда құқыққа, адам құқықтары және бостандықтарына, құқықтық міндеттерге деген жауапты әрі саналы қарым қатынасты қалыптастыруға мүмкіндік береді. Құқықтық менталитет статикалық ұғым емес, керісінше, сананың аз өзгеретін құрылымы болуына қарамастан арнайы әзірленген жағдайлар негізінде оның дамуы мен өзгеруі мүмкін екендігін байқауға болады. Бұл жағдайлар оқу бағдарламаларын, әлеуметтік-мәдени іс шараларды, құқықтық білім, құқықтық көмектің әр түрлі нысандарын және т.б. қамтуы мүмкін.

Құқықтық менталитетті нормативтік құқықтық қамтамасыз етудің негізгі мақсаты азаматтардың құқық және құқықтық мәдениетке деген саналы қарым қатынасын қалыптастыру болып табылады. Бұл азаматтардың құқықтық сауаттылығын көтеріп қоймай, тұтастай мемлекеттік билікті және құқықтық тәртіпті нығайтуға жағдай жасайды.

Құқықтық менталитеттің нормативтік қамтамасыз етілуінің көрінісі ретінде азаматтардың құқықтық жүріс тұрысын реттейтін әртүрлі заңдар мен нормативтік

құқықтық актілерді, бағдарламалық құжаттарды, құқықтық білім беру бойынша оқу бағдарламаларын және азаматтардың құқықтық сауаттылығы мен құқықтық мәдениетін көтеруге бағытталған әлеуметтік-мәдени іс шаралар жүйесін айтуға болады. Бүгін де елімізде азаматтардың құқықтық менталитетінің өсуінің оңды өзгерістерін байқауға болады. Мысалы, азаматтардың көп бөлігі өз құқықтарын қорғау мақсатында соттарға жүгінуде, мемлекеттік органдар және қоғам сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте және құқықтық мемлекетті нығайтуда белсенді жұмыстар атқаруда.

Құқықтық менталитет азаматтық қоғам мен мемлекеттің сапалы дамуының маңызды аспектісі болып табылады. Ол азаматтардың еліміздің заңдарының мәнін түсіну мен құрметтеуді, өз құқықтары мен бостандықтарын қорғай білуді, өзгелердің құқықтары мен мүдделерін құрметтеуді білдіреді. Осы себептен де, құқықтық менталитет қоғам өмірі мен мәдениетінің ажырамас бөлігі болуы үшін тиісті нормативтік реттеуді қажет етеді.

Қазіргі уақытта азаматтардың қоғамдық істерді басқаруға араласу үдерісі жиелі түсуде. Олардың ішінде азаматтардың әзірленіп жатқан заң және өзге нормативтік актілер жобаларына қоғамдық пікір білдіруі ерекше назар аудартады. Азаматтардың нормашығармашылық процестерінде қатысуы қоғамдық ғылымдарда делибералды (кенесші) демократияның құралы ретінде қарастырылады, оның теориялық негіздерін Юрген Хабермас (Jurgen Habermas) [13], Роберт Даль (Robert Dahl) [14], Дэвид Труман (David Truman) [15] және тағы басқа бірқатар авторлар тұжырымдады. Осы орайда, азаматтардың құқықтық менталитетін нығайтуда олардың құқықшығармашылық процеске, оның ішінде, электрондық нормашығармашылыққа қолжетімділігі мен белсенділігін арттыру маңызды болып табылады.

Құқықтық менталитеттің қалыптасуына жалпы құқықтық жүйенің, оның ішінде қоғамдағы аса маңызды рөл атқаратын кейбір нормативтік құқықтық актілердің әсерін және олардың маңыздылығын атап өткен жөн. Әрине, әр нормативтік құқықтық актінің өз мақсаты мен міндеттері бар, дегенмен, олардың көбісі әмбебаптық сипатқа ие, сәйкесінше, белгілі бір деңгейде қоғам және азаматтардың құқықтық менталитетіне әсер

етуде өзіндік функцияларды жүзеге асырады.

Қазақстандағы құқықтық менталитетті қалыптастыру мен дамытудың маңызды факторы 1995 жылы бүкілхалықтық референдумда қабылданған Конституция болды². Конституция адам құқықтары мен бостандықтарына, діни еркіндікті, сөз бостандығын, бейбіт жиналыстар жасауға және өзге де азаматтық құқықтарға еркіндік береді. Ол Қазақстанның құқықтық мемлекет ретіндегі құқықтық мәртебесін анықтайды, бұл дегеніміз, барлық мемлекеттік және қоғамдық қатынастар заң негізінде жасалынатынын білдіреді.

Конституцияның қабылдануына қарамастан, Қазақстан мемлекетіне азаматтардың құқықтық менталитеті мен құқықтық мәдениетін нығайту үшін бір талай шаруалар атқарылуы қажет. Атап айтқанда, заңнаманы және сот жүйесін үнемі жетілдіру, тұрғындардың барлық қабатына құқықтық көмектің қолжетімділігін қамтамасыз ету, азаматтардың құқықтық сауаттылығын көтеру және т.б. жүйелі түрде жүргізілуі керек.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабында Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары деп көрсетілген. Конституцияның 12-бабының 2-тармағына сәйкес, адам құқықтары мен бостандықтары әркімге тумысынан жазылған, олар абсолютті деп танылады, олардан ешкім айыра алмайды, заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілердің мазмұны мен қолданылуы осыған қарай анықталады. Яғни нормативтік құқықтық актілердің мазмұны адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуге бағытталуы тиіс. Бұл норма құқықшығармашылық процесінде адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының бұлжытпай қамтамасыз етілуі мен жүзеге асырылуына да тікелей әсерін тигізеді. Ал бұл өз кезегінде, азаматтардың құқықтық менталитетіне оң әсерін тигізіп, құқыққа деген көзқарасы мен қарым қатынасын жақсартады.

Құқықтық менталитетті нормативтік құқықтық қамтамасыз етілуінде Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы да маңызды функция атқарады³. Аталған тұжырымдама құқықтық насихат пен құқықтық

² Қазақстан Республикасының 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған Конституциясы. Қазақстан Республикасының 2022 жылғы 17 қыркүйектегі № 142-VII ҚРЗ Заңымен енгізілген өзгерістер мен толықтырулар жағдайы бойынша // [https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_\(Жүзіну күні: 18.03.2023\)](https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_(Жүзіну күні: 18.03.2023))

³ Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы. Қазақстан

білім беруге байланысты жоспарлы жұмысты жалғастыру қажеттілігі аталып өткен. Осы орайда, мемлекеттік органдар өз құзыреті шегінде осы бағытта жүйелі жұмыс жасауы, сондай-ақ құқықтық насихаттың әртүрлі нысандарын атап айтқанда тиісті ақпаратты бұқаралық ақпарат құралдарында тарату, құқықтық тәрбие мен құқықтық білім беру мәселелері бойынша қажетті іс-шаралар өткізу арқылы қабылданатын нормативтік құқықтық актілердің негізгі ережелері туралы хабардар ету қажет.

«Мемлекеттік жастар саясаты туралы» Қазақстан Республикасы Заңы жастардың құқықтық мәдениеті мен менталитетін қалыптастыруда маңызды рөл ойнайды⁴. Осы Заңның 3-бабында мемлекеттік жастар саясатының мақсаты жастардың рухани, мәдени, білім алып, кәсіби және дене бітімінің толыққанды дамуы, шешімдер қабылдау процесіне қатысуы, ойдағыдай әлеуметтенуі және олардың әлеуетін елді одан әрі дамытуға бағыттау үшін жағдайлар жасау деп көрсетілген. Біздің ойымызша, жастар саясатының мақсаты ретінде жастарды құқықтық тәрбиелеу мен оларға құқықтық білім беруде көрсетілуі керек. Бұл шара құқықтық тәрбиелеудің үздіксіздігін, жастарда құқықтық менталитетті қалыптастырудың маңыздылығын көрсетер еді. Сонымен қатар, аталған заңға сәйкес мемлекеттік жастар саясатының негізгі бағыттарының бірі құқықтық мәдениет деңгейін арттыру, сыбайлас жемқорлық көріністеріне төзбеушілікке тәрбиелеу болып табылады. Дегенмен, заңда жастарды құқықтық тәрбиелеудің нақты кешенді тетіктері, нысандары және ынталандыру шараларын көрсету мақсатында тиісті толықтырулар енгізуді қажет етеді.

«Құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасы Заңына сәйкес, нормативтік құқықтық актілер жобалары «ашық НҚА» порталында орналастырылады⁵. Оған сәйкес кез келген азаматтар мен ұйымдар нормативтік құқықтық актілер жобалары бойынша өз ұсыныстары мен ескертулерін ұсына алады. Осы Заңда біршама деңгейде азаматтардың нормашығармашылық процеске қатысуына құқықтық жағдайлар жасалынған. Дегенмен, нормашығармашылық қызмет онымен кәсіби түрде айналысатын

мамандардың қызмет алаңы, онда көпшілік резонанс тудыратын нормативтік актілерді қабылдау кезінде ғана белсенділік танытатыны жасырын емес. Мәселе нормативтік актілерді әзірлеу, қабылдау процесіне азаматтардың кең бөлігін қызықтыру және тарту, сол арқылы жоғарыда көрсетілген тенденцияны өзгерту болып табылады. Құқықшығармашылық қызметке азаматтарды кеңінен тарту олардың құқықтық менталитетіне оң әсерін тигізетіні сөзсіз.

Нәтижелері

Құқықтық менталитеттің нормативтік құқықтық қамтамасыз етілуінің маңыздылығы мен қажеттілігі тек заңнамада бекітілген құқықтық ережелер мен нормалар адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға және құқықтық мемлекеттің тиісті деңгейде қызмет етуін қамтамасыз етуге септігін тигізетіндігімен тікелей байланысты. Сонымен бірге, бұл азаматтардың мемлекетке, сот және құқықтық жүйеге деген сенімін нығайтуға мүмкіндік береді.

Құқықтық менталитеттің нормативтік құқықтық қамтамасыз етілуін келесі шаралармен сабақтастықта жүргізілуі ұсынылады:

1. Заңнаманы әрдайым жетілдіру. Заңдар нақты және түсінікті болуы керек, және халықаралық стандарттарға сәйкес келуі тиіс. Сонымен бірге, заңнама барлық азаматтарға, оның ішінде, тұрғындардың аз қамтылған бөлігіне қолжетімді болуы керек.

2. Құқықтық сауаттылықты қамтамасыз ету. Азаматтарға заңдар мен өз құқықтарын түсінуге және құрметтеуге, өздерінің мүдделерін сотта қорғауды үйретуге көмектесетін арнайы құқықтық оқыту бағдарламалары әзірленіп, тәжірибеге енгізілуі керек.

3. Сот жүйесінің дамуы. Сот жүйесі тәуелсіз болуы керек және істерді қарауда әділеттілікті қамтамасыз етуі керек. Ол азаматтардың барлығына әлеуметтік мәртебесі немесе материалдық жағдайына қарамастан қолжетімді болуы қажет.

4. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес. Құқықтық мемлекет және қоғамның құқықтық менталитетіне қауіптің бірі сыбайлас жемқорлық болып табылады. Өмірдің барлық саласында, оның ішінде, сот жүйесінде, мемлекеттік органдар және

Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674> (Жүгіну күні: 18.03.2023)

⁴ «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 9 ақпандағы № 285-V Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000285> (Жүгіну күні: 18.03.2023)

⁵ «Құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасының 2016 жылғы 6 сәуірдегі № 480-V ЗПК Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000480> (Жүгіну күні: 18.03.2023)

бизнесе сыбайлас жемқорлыққа қарсы шараларды күшейту қажет.

5. Жастардың құқықтық менталитетін дамыту. Бұл қоғамдағы құқықтық мәдениет және құқықтық сананы көтерудің маңызды әрі тиімді жолы. Жастарда заңдар мен ережелерді түсіну және сақтау, басқа азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу, өз іс әрекетіне жауапкершілікті сезіну менталитетін қалыптастыру құқықтың реттеушілік рөлін көтеруде маңызды рөл атқарады.

6. Құқықтық білімнің арнайы курстары мен сабақтары. Мектеп және жоғары оқу орындарында оқу процесі кезінде құқықтық мәселелерге арналған арнайы сабақтар мен курстарды ендіруге болады. Сонымен бірге, бала бақша, мектеп және басқа да оқу мекемелерінде құқықтық менталитетті қалыптастыруға бағытталған қосымша оқу сабақтары ұйымдастыра алады.

7. Ақпараттық компаниялар мен іс шаралар. Жастар ұйымы, үкіметтік емес құрылымдар, қоғамдық ұйымдар құқық мәселелеріне арналған әр түрлі ақпараттық іс шараларды ұйымдастыруы тиіс. Осылайша, жастарда құқықтық менталитетті дамыту қоғамдағы құқық мәдениетін қалыптастыру мен азаматтық тәрбиелеудің маңызды элементі болып табылады.

Біздің ойымызша, құқықтық менталитеттің нормативтік құқықтық қамтамасыз етілуі жеке тұлғаның және тұтастай қоғамның құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасын дамытуға, құқық қағидаларына сәйкес келетін жүріс тұрысты қамтамасыз етуге негіз болады. Бұл мемлекет алдында тұрған күн тәртібіндегі маңызды мәселелердің бірі, құқықтық мәдениет және құқықтық сананы жүйелі тиімді қалыптастыруға, олардың деңгейін көтеруге және дамытуға елеулі әсерін тигізеді.

Қорытынды

Құқықтық менталитеттің нормативтік құқықтық қамтамасыз етілуін жетілдіру мәселесі қарастырылған кезде еліміздің құқықтық жүйесінің құрылымы мен сипатына назарға алынуы қажет. Мәселе, бұл

жерде құқықтық менталитетке қатысты арнайы заң немесе басқа да бір нормативтік акті қабылдауда емес. Құқықтық менталитет феномені толыққанды зерттелмей және оны қалыптастырудың нақты тәжірибелік шаралары анықталмай, мұндай актінің қабылдануы әлі ертерек. Алайда, мемлекет тарапынан болашақта қандайда бір бағдарламалық құжат қабылданған жағдайда, ол құқықтық менталитетпен қатар құқықтық мәдениет және құқықтық сананы қалыптастыруға және дамытуға бағытталған ережелер мен тәжірибелік іс шаралардың кешенді жүйесін қамтуы тиіс.

Сонымен қатар, қолданыстағы заңнамаға, атап айтқанда, «Құқықтық актілер туралы», «Жастар саясаты туралы», кодекстерге және тағы басқа нормативтік құқықтық акілерге құқықтық менталитеттің тәжірибелік қажетті ерекшеліктерін ескеруге бағытталған нормалар мен ережелердің жобалары қоғам өкілдерінің кең бөлігімен және тиісті сарапшы мамандармен егжей тегжейлі талқыланғаннан кейін құзыретті органдармен қарастырылуы керек деп пайымдаймыз.

Қорыта келгенде, құқықтық менталитеттің нормативтік құқықтық қамтамасыз етілуі, сондай ақ құқықтық жүйенің және жалпы қоғамдық процестердің құқықтық менталитетті қалыптастыруға әсерін анықтау тереңірек және жан жақты талдау мен зерделеуді қажет етеді. Құқықтық жүйеге біркелкі енгізілген және тиісті түрде нормативтік қамтамасыз етілген жағдайда ғана қоғамда құқықтық менталитеттің тиімді қалыптасуы мен дамуы туралы айтуға болады. Тұлға санасының терең қабатында жатқан психикалық менталдық деңгейіне оң әсер ету арқылы оның құқықтық санасын қалыптастыруға, сол арқылы құқықтық мәдениетін жоғарылатуға жағдай жасалынады. Бұл өз кезегінде, азаматтардың санасына құқық үстемдік ететін қоғам жағдайында құқықтық менталитетті қалыптастырудың, оны тиісті түрде және нысанда нормативтік құқықтық қамтамасыз ету мен құқықтық реттеудің маңызы зор екендігін көрсетеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ануфриева Б.А., Лесная Л.В. *Российский менталитет как социально-политический и духовный феномен* // Социальнополитический журнал. — 1997. — № 3. — С. 16-27.
2. Мурунова А.В. *Правовой менталитет и правовая идеология как структурные элементы правосознания* [Электронный ресурс] // <http://www.consultant.ru/> (Дата обращения: 18.03.2023)
3. Гуляйхин В.Н. *Правовой менталитет российских граждан* // Юридические исследования. — 2012. — № 4. — С. 108 - 133.

4. Ястребицкая А.Л. История культуры Лев Платонович Карсавин: у истоков исторической антропологии в России // *Диалог со временем: историки в меняющемся мире*. - М.: ИВИ РАН, 1996. - С. 35-68.
5. Байниязов Р.С. Правосознание и российский правовой менталитет // *Правоведение*. 2000. - № 1. - С. 37-40.
6. Меняйло Д.В., Меняйло Л.Н., Иванова Ю.А. Понятие «Правовой менталитет в работах отечественных ученых» // *Вестник Московского университета МВД России*. - 2018. - №2 - С. 219-222.
7. Eugene K. B. TAN. *Law and Values in Governance: The Singapore Way* //ink.library.smu.edu.sg_ (Дата обращения: 18.05.2023).
8. А. де Токвиль. *Демократия в Америке* // <http://www.civisbook.ru>. _ (Дата обращения: 18.05.2023).
9. Kohlberg L. *Moral stages and moralisation* // *Moral development and behavior*. Holt, Rinehart & Winston. N.Y., 1977. - P. 31-53.
10. Tapp J.L., Kohlberg L. *Developing senses of law and legal justice* // *Law, justice and the individual in society*. N.Y., 1977. - P. 89-105.
11. Айменов А.Ж. Правовая культура в представлениях и практика студенчества Казахстана // <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-kultura-v-predstavleniyah-i-praktikah-studenchestva-kazahstana> (Дата обращения: 18.05.2023).
12. Анастасия Прилепская. Почти половина казахстанцев не считают преступлением похищение девушки // <https://www.zakon.kz/6386373> (Дата обращения: 18.03.2023).
13. Habermas J. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. -Cambridge, MA: MIT Press, 1996.
14. Dahl R. *Who Governs?* -New Haven: Yale University Press, 1961.
15. Truman D. *The Governmental Process: Political Interests and Public Opinion*. -New York: Knopf, 1960.

REFERENCES

1. Anufrieva B.A., Lesnaja L.V. *Rossijskij mentalitet kak social'no-politicheskij i duhovnyj fenomen* // *Social'nopoliticheskij zhurnal*. — 1997. — № 3. — S.16-27.
2. Murunova A.V. *Pravovoj mentalitet i pravovaja ideologija kak strukturnye elementy pravosoznanija* [Elektronnyj resurs] // <http://www.consultant.ru/> (accessed: 18.03.2023)
3. Guljajhin V.N. *Pravovoj mentalitet rossijskih grazhdan* // *Yuridicheskie issledovanija*. - 2012. - № 4. - S. 108 - 133.
4. Jastrebičkaja A.L. *Istorija kul'tury Lev Platonovich Karsavin: u istokov istoricheskoy antropologii v Rossii* // *Dialog so vremenem: istoriki v menjajushchemsja mire*. - М.: ИВИ РАН, 1996. - С. 35-68.
5. Bajnijazov R.S. *Pravosoznanie i rossijskij pravovoj mentalitet* // *Pravovedenie*. 2000. - № 1. - С. 37-40.
6. Menjajlo D.V., Menjajlo L.N., Ivanova YU.A. *Ponjatie «Pravovoj mentalitet v rabotah otechestvennyh uchenyh»* // *Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii*. - 2018. - №2 - С. 219-222.
7. Eugene K. B. TAN. *Law and Values in Governance: The Singapore Way* //ink.library.smu.edu.sg_ (accessed: 18.05.2023).
8. А. де Токвил'. *Demokratiya v Amerike* // <http://www.civisbook.ru>. _ (accessed: 18.05.2023).
9. Kohlberg L. *Moral stages and moralisation* // *Moral development and behavior*. Holt, Rinehart & Winston. N.Y., 1977. P. 31-53.
10. Tapp J.L., Kohlberg L. *Developing senses of law and legal justice* // *Law, justice and the individual in society*. N.Y., 1977. P. 89-105.
11. Ajmenov A.ZH. *Pravovaya kul'tura v predstavleniyah i praktika studenchestva Kazahstana*// <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-kultura-v-predstavleniyah-i-praktikah-studenchestva-kazahstana> (accessed: 18.05.2023).
12. Anastasija Prilepskaja. *Pochti polovina kazahstancev ne schitayut prestupleniem pohishchenie devushki*//<https://www.zakon.kz/6386373> (accessed: 18.03.2023)
13. Habermas J. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. -Cambridge, MA: MIT Press, 1996.
14. Dahl R. *Who Governs?* -New Haven: Yale University Press, 1961.
15. Truman D. *The Governmental Process: Political Interests and Public Opinion*. -New York: Knopf, 1960.